

המאפיינים הספרותיים והמסרים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

אסתר מלחי

תקציר

במרכז המחקר עומדת הגדרה תבניתית ותוכנית של מאפייני סדרת הספרים "ילדים בשליחות" על סמך הגדרתה הז'אנרית כ"ספרות ילדים חרדית". מתוך ייחודם של כותביה, המטרות והמניעים שעמדו בבסיס כתיבתה ומאפיינים פואטיים שונים הקיימים בה, נבחן את ייחודה של סדרה זו.

דמיון רעיוני וחיצוני לסדרה הוותיקה "ילדי העולם" עורר את הדיון המשווה בין שתי הסדרות מתוך עמידה על השווה או המשותף אך גם מתוך הדגשת הייחודי לכל אחת בשל ההתפתחויות שחלו במהלך השנים במושג "תרבות הילד". יש להבחין בהשפעת תהליכים אלה על ספרות הילדים.

המחקר עומד על היסודות הפואטיים המאפיינים סדרה זאת: האינטרטקסטואליות ומשמעותה, העובדה שהעלילות מתרחשות בבמות התרחשות מגוונות, הנמענים השונים, המפגש בין תרבויות מגוונות וכמובן העיצוב הייחודי של שתי הסדרות כ"ספרי תמונות".

סדרת הספרים "ילדים בשליחות" עוסקת בשליחי חב"ד ברחבי העולם. מובן שהילדים הגיבורים שותפים לרעיונות ולאורח החיים הייחודי של קבוצה זאת. ממצא זה מדגיש את הרקע האידיאולוגי ואת הפן החינוכי הדידקטי של הסדרה.

מילות מפתח: ז'אנר ספרות הילדים החרדית; המושג "תרבות הילד"; סדרת "ילדי העולם"; מאפיינים תוכניים ופואטיים של סדרת "ילדים בשליחות"; רעיון "השליחות" באידאולוגיה של חב"ד; ספרות דידיקטית; ספרי תמונות.

מבוא

עיון בסדרת הספרים החדשה "ילדים בשליחות" מאת אלה וורזוב וחנה אורכמן מעלה בזיכרונו את סדרת הספרים הקלסית הוותיקה (שמופיעה עתה במהדורה חדשה) "ילדי העולם" (1950-1960). התבוננות ראשונית בתבנית ובתכנים ובדרכי העיצוב של הסדרות מעלה את השאלות: האם יש קו מקביל או ממשיך בין שתי הסדרות? האם יש דמיון במניעים ובמטרות שהביאו לכתיבת סדרות אלה? האם אפשר למצוא נושאים משותפים בין הילדים שהם גיבורי שתי הסדרות? יש לזכור שעברו שנים רבות מאז פרסום סדרת הספרים "ילדי העולם". דברים רבים השתנו מאז בעולם הגדול ובמושגי החיים של הילדים. האם אותן מטרות שעמדו בבסיס כתיבת הסדרה ופרסומה עדיין רלוונטיות?

המעין בספרי הסדרה החדשה "ילדים בשליחות" ישים לב כי הסדרה עוסקת בילדים, במשפחות

ובקהילות חרדיות. השאלה שנרצה להתמודד עימה היא האם וכיצד משפיעה עובדה זאת על התכנים ועל העיצוב של הסדרה?

כמו כן חשוב לעסוק במשמעות בחירת הז'אנר העיצובי הייחודי של ספרי תמונות (Picture Books). מהו תפקידם וייחודם של הצילומים וכיצד הם משפיעים על הנמען-הקורא? מהי חשיבותו של האיור-הצילום?

המחקר יעסוק בעיקר בשאלת מאפייני הסדרה החדשה "ילדים בשליחות" ויעמוד על המניעים והמטרות שבבסיס כתיבת הסדרה, על השקפת העולם שעומדת ביסודה ועל השפעת עצם השתייכותה לז'אנר "ספרות הילדים החרדית" על התכנים, העיצוב והפואטיקה של ספרות זו (מלחי, תשנ"ב).

נשווה בין שתי הסדרות בעניינים מסוימים ונוכל ללמוד על המשותף או הייחודי שבכל סדרה.

א. תיאור הסדרה "ילדים בשליחות"

אומנם שמה של הסדרה "ילדים בשליחות" מפנה את תשומת ליבנו לילדים שאינם חיים במסגרת רגילה, כי מה שמכוון את חייהם זאת משימת השליחות. הסדרה תביא לפנינו את כל מה שעומד מאחורי המילה "שליחות". חסידות חב"ד מוציאה לאור את סדרת הספרים "ילדים בשליחות". הרעיון לפרסם את הספרים בא מתוך התחושה שהקהל הרחב אינו יודע על תפקידם של הילדים של השלוחים (מתוך ריאיון עם אוירכמן בתוך מערכת שטורעם, תשע"ד).

ידע רב, פגישות אישיות וכן פרסומים בתקשורת על פעולותיהם של שליחי חב"ד בארץ ובעולם, מצויים ומופיעים ברציפות בכל אמצעי התקשורת: בזמן טיולים לחו"ל במקומות הנידחים ביותר, בזמן מצוקה של ישראלים ושל בני עמים אחרים, שחיים או מטיילים בעולם. חוויות אישיות רבות מלוות אנשים שנתקלו בשלוחי חב"ד בעולם הגדול ואפילו במקומות הבלתי צפויים והנידחים ביותר, ואולם על חלקם של הילדים בשליחות – אין אנו שומעים.

הרעיון לכתוב את הספרים עלה במוחה של גב' אוירכמן באחד מביקורי המולדת בישראל: "עברתי ברחוב בשעת צהריים וראיתי איך המוני ילדים יוצאים עם ילקוטיהם מבית הספר וממלאים את הרחוב," היא מספרת. "המראה הכל כך שגרתי הזה, מול חיי היומיום של ילדיי במרחק כמה שעות טיסה, הוליד את הרעיון".¹

כך מתואר מעמד הילדים באתר הסדרה "ילדים בשליחות":

ילדים בשליחות אלו הם ילדים רגילים, החיים חיים לא רגילים [...] יש להם תחביבים, חלומות ואתגרים. אך מכיוון שחיהם אינם שגרתיים – גם התחביבים, החלומות, ואף האתגרים העומדים למולם, אינם שגרתיים. הסדרה מפנה זרקור אל עבר הילדים הללו, ילדיהם של שליחי הרבי מליובאוויטש הפזורים ברחבי העולם. הם חיים רחוק מהמשפחה המורחבת, רחוק מארץ מולדתם, ופועלים לצד הוריהם לעזור לכל יהודי במקום שליחותם בגשמיות וברוחניות.²

מבנה ספרי הסדרה אחיד: הכריכה מציגה לפנינו את שם הספר, הכולל את שמו של הילד גיבור

1. מתוך ריאיון טלפוני שערכתי איתה [א"מ].

2. אתר ילדים בשליחות, אוהור מתוך <http://www.younglamplighters.com>

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

הסיפור ואת שם המדינה שהוא שווה בה, וכן את שם העיר ושם הסדרה "ילדים בשליחות". כמו כן מצולמים שני חלקי העיר האלה המעבירים אותנו אל מקום ההתרחשות: אם ניקח לדוגמה את הספר **מוסיה ממרוקו** נפגוש בחצי העליון של הכריכה יישוב כפרי הררי דל ועלוב, ואילו בחלק התחתון נצפה בארמון המלך המפואר. עיצוב זה יבהיר לפנינו את הפערים בין שכבות אוכלוסין שונות במדינה זו. בצילומי צבע בכריכה האחורית מופיעה אינפורמציה על הספר על מקום השליחות, וכן הצהרה של המחברות:

דרך הסיפורים בגוף ראשון יבקרו הילדים בארצות שונות ובמקומות מעניינים וילמדו להכיר את עולמם של המספרים, את הסביבה שבה הם חיים ואת חלקם בשליחות. בספר תמצאו עובדות מרתקות ותיאורים מעניינים לצד צילומים אותנטיים המלווים את הסיפור לכל אורכו.

כמו כן נפגוש תמונה קטנה של הגיבור / המספר. בכל ספר יש ידע היסטורי וגאוגרפי רב: מופיעה מפת העולם וציון מיקום המדינה והיבשת שמסופר עליה ואף מילון קצר בשפת המקור. התמונה הראשונה הכובשת את כל העמוד הראשון היא תמונת הילד גיבור הסיפור. בספר על "**מוסיה ממרוקו**" אנו פוגשים תמונת פורטרט גדולה של הגיבורה, כשהיא מחייכת ומתבוננת ישר בעיני הצופה. היא לבושה יפה והמבט הישיר שלה מעורר אמון וקרבה. בעמודים האחרונים של כל ספר מופיעים דפי מידע תחת הכותרת "הידעתם?" ובהם מידע על הארץ, גודלה, נהרותיה, מפלי המים ועולם הטבע שלה ויופייה המיוחד. אתרים מיוחדים בליווי תמונות, מנהגים ומאכלים. הקורא שומע על אופי הבעיות היומיומיות המטרידות את אנשי המקום ומוזכרות פה ושם. כך אנו לומדים על מלך נורווגיה ועל העממיות שבה הוא נוהג (**שיינא מנורבגיה**), על מלך מרוקו ויחסו ליהודים (**מוסיה ממרוקו**) על השווקים הצפים בתאילנד (**רבקה'ה מתאילנד**), על מזג האוויר המיוחד שבו חי **מנדי מסיביר**.

נוסף על כך מופיעים עמודים המציעים עבודת יצירה האופיינית למדינה ולבסוף מילון של מילים שימושיות. בכל עמוד מופיע איור קטן של חפץ סמלי למקום: למשל בספר על מרוקו זה כלי הטאג'ין.

ב. המטרות והמניעים לכתיבה

לפנינו פרויקט חוצה יבשות עם ידע כללי ויהודי על העיר או המדינה. כל אלה מעשירים את הקורא ומסייעים לו להרגיש קרוב יותר לעולמו של הילד השליח. ניכר שהמחברות חיפשו את הייחודיות של כל מקום, כגון עולם התעלות וכל הקשור בו בוונציה, וכן הנקודה ההיסטורית היהודית החשובה של הימצאות ה"גטו" (**תמר מוונציה**), הנופים המגוונים של מרוקו והפערים החברתיים והכלכליים שבמדינה (**מוסיה ממרוקו**). התרבות הייחודית של יפן (**משה מיפן**) ועוד.

אפשר בהחלט לומר שבבסיס הסדרה עומד מניע השקפתי יהודי, שבמוקדו חשיבה המאפיינת את השקפת העולם של חב"ד. המטרות הן יהודיות-אמוניות והחשיבה גם היא חצובה ממקורות היהדות ומתורתה של חסידות חב"ד. הרעיונות והעשייה הנובעים ממנה מכוונים להפצת יהדות, לקירוב רחוקים שנשטשו או אינם מכירים את היהדות. הרעיון הכללי הוא שככל שיופץ אור היהדות, כך תקרב הגאולה המשיחית.

הסדרה כוללת כרגע (תשע"ז) תשעה ספרים. במרכזו של כל אחד מהם דמות של ילד בשליחות, משפחתו, קהילתו וברקע – המדינה שבה מתקיימת השליחות.

סדרת "ילדי העולם"

כאמור, עיון בסדרת "ילדים בשליחות" מפנה אותנו להשוואה עם סדרה אחרת, קדומה יותר, שמפגישה את הקוראים הצעירים עם גיבורים בלתי מוכרים בארצות רחוקות.

סדרת "ילדי העולם" ראתה אור בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים. היא התפרסמה בשבדיה. לסדרה שותפות שלוש נשים: אנה ריבקין-בריק, צלמת יהודייה וצינונית נלהבת, שנולדה ברוסיה. באחרית ימיה נקשרה לארץ ואף נקברה כאן; הסופרת איסטריד לינדגרן השוודית, שהייתה מפורסמת בארצה ובארצות אחרות. היא שימשה עורכת בכירה בהוצאת ספרים "גדטלה" בשוודיה; והמתרגמת לעברית, לאה גולדברג. תשעה-עשר ספרים הופיעו בסדרה. **אלה קרי הילדה מלפלנד** היה הספר הראשון שפורסם. כמה ספרים נכתבו וצולמו גם על ילדים מישראל: **הרפתקה במדבר**, שמציג את חיי הקיבוץ ו**מלכת שבא הקטנה** שהיה ספר מורכב יותר ופנה לילדים גדולים יותר.

חוקרי ספרות ילדים ואוהביה ניסו להסביר את המניעים לכתיבת הסדרה "ילדי העולם" ואת מטרתיה. משה גלעד (2013) כותב שבבסיס הסדרה עמדו רעיונות מגוונים. מה שהנחה את ריבקין-בריק הוא הרצון ליצור חיבור וקרבה בין ילדים שחיים בסביבות ובתרבויות שונות זו מזו להראות שהעולם למעשה קטן ויש דרכים למצוא את השווה או הדומה: "התחושה הייתה שיש למצוא את השווה או הדומה בין ילדים ממקומות שונים ומתרבויות שונות". הגישה הזאת בולטת לדוגמה בספר **נוריקו-סאן הילדה מיפן** הממתינה לחברה בלתי מוכרת משבדיה, "הילדה הבהירה". ביטוי זה מדגיש את הריחוק ואת השונות, לילדה הבהירה אין שם והילדים היפנים בכלל אינם מאמינים שהיא תגיע. הם טוענים ש"אין בכלל בעולם ילדות עם שערות צהובות ועיניים כחולות". אך לקראת סוף הסיפור נוצרת ידידות וחברות. הילדות מחליפות בגדים, מחמיאות זו לזו וקובעות שוב להיפגש בשנה הבאה. פערים לשוניים או תרבותיים אינם משמשים מכשול לפני שתי הילדות, שזה עתה נפגשו לראשונה והן הופכות להיות ידידות אמת המשחקות והצוחקות ביחד. כך בדוגמה אחרת, בסיפור על גנט הילדה מאתיופיה, הספר הראשון בעברית שתיאר באמינות את חייהם של ילדי אתיופיה. אומנם הסיפור מדגיש את הייחודי בארץ זאת, אך הגיבורה פועלת להציל את אחיה, כפי שכל אחת מהקוראות הייתה רוצה לעשות וזה בהחלט בסיס משותף להזדהות.

יותם גדרון (2013, ינואר), כותב שהגישה האנושית שבאה לידי ביטוי בצילומים "תואמת תפיסה בצילום התיעודי-עיתונאי שהייתה מקובלת בשנות החמישים של המאה שעברה, התקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. תקופה זאת אופיינה במלנכוליה מצד אחד, ותקווה מן הצד השני – תקווה לעולם טוב יותר, לשלום, לשוויון זכויות כלל עולמי וחירות. גם להכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם מ-1948, היה חלק בליבוי הלך הרוח הזה".

בעניין זה מזכיר גדרון (שם) את תערוכת הצילומים "משפחת בני האדם" שביקשה להציג את האנושות כולה כמשפחה אחת ולעורר הזדהות של הצופים עם השונים מהם. תפקיד דומה מילאו ספרי הסדרה "ילדי העולם" שהעבירו מסר של דמיון בין כל הילדים. הציבור הרחב ששאף להיות "עם ככל העמים" (ולא זר או שונה), רצה למצוא את המשותף, את האוניברסלי ואת כל מה שהביע תקווה לעולם טוב יותר.

על סמך התערוכה טבע רולן בארת (1988) את המונח "מיתוס הקהילה האנושית" שבו הוא מזהה שני שלבים: הראשון מדגיש את המגוון הגדול של הגזעים בתוך המין האנושי, והשני מנסה להציג

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

את האחדות ולהדגיש שלמעשה לכל בני האדם טבע זהה. נראה שעקרונות אלה מתאימים גם לסדרת הספרים "ילדים בשליחות".

גלעד (2013) מביא את דעתה של חוקרת הספרות יעל דר (2014), שעומדת על המניעים של יוצרות הסדרה: לאחר מלחמת העולם השנייה הייתה הכרה בעובדה שדור המבוגרים כשל, והגיעה העת להתחיל בתקווה חדשה על ידי עולם הילדים, מתוך אמונה בעולמם התמים של הילדים ובמבט האופטימי שלהם על העולם. התקווה הייתה שהדור הבא יבנה חיים חדשים ומערכות יחסים חיוביות ובונות ולא יחזור על שגיאות העבר. דר מדגישה את העובדה שעדיין לא הייתה טלוויזיה בארץ וילדי ארץ ישראל לא הכירו את התרבויות השונות בעולם. הסקרנות גברה וסדרת הספרים בליווי הצילומים קירבו את העולמות הרחוקים. יש לציין שרוב האנשים לא נסעו לטייל בעולם והידע היה מצומצם ביותר. השילוב בין הטקסט לצילום היה ייחודי. התמונות המחישו וקירבו את המציאות הרחוקה.

ברשימת המניעים לכתיבת הסדרה "ילדי העולם" נזכיר שהמטרה הייתה לנטרל את הפחד ואת הניכור כלפי השונה, האחר, מתוך מחשבה שיש למנוע את השנאה. כמו כן, עוד מטרה הייתה להכיר את העולם על נופו האנושי המגוון ועל נופי הטבע השונים והמגוונים, ומלבד זאת לעורר את המודעות לאינטרסים רבים של עמים המנוגדים זה לזה, להסביר ולהנגיש ידע על קונפליקטים לאומיים ועל שוני אנושי. ההיכרות עם ילדים כמונו בגיל ובאורחות החיים, בסדר היום, בהרכב המשפחה ובשאלות חברתיות ותרבותיות – גורמת לאמפתיה שתמנע את המלחמות.

לדעת יעל דר (2014), הצלחת הסדרה "ילדי העולם" בישראל הייתה גם בזכות הסופרת לאה גולדברג, שתרגמה רבים מהספרים בסדרה. לאה גולדברג הייתה סופרת ידועה, עורכת עיתונים ודעתה הייתה נחשבת והיא דאגה להעביר את המסר שזאת סדרה חשובה מבחינה ספרותית, חינוכית וויזואלית. גם הוצאת הספרים בבית ההוצאה "ספרית פועלים" הוסיף ליוקרתה של הסדרה. הצילומים שבספרים מקרבים וממחישים את חיי הילדים במדינות רחוקות לילדים בארץ הקטנה והמרוחקת (שם, עמ' 102).

הצלחת הסדרה נזקפת גם ליזום עבודתה של הצלמת והיכולת שלה לבחור את הרגעים הקטנים ולצלם אותם. הצלמת הייתה צריכה לשהות זמן רב עם הילדים, למצוא איתם שפה משותפת, לרכוש את אמונם וכך ליצור אצל הקוראים תחושה שהדמות בספר היא קרובה, מוכרת ואהובה. הצלמת מתעדת את הילדים במקומות נידחים ומנסה להוכיח שיש הרבה מן המשותף בין ילדי העולם למרות המרחק הגאוגרפי והתרבותי שלהן. גדרון (2013, ינואר) טוען ש"תצלומיה של ריבקיין-בריק מאירים מעין 'טבע' שהוא זהה אצל כל ילדי העולם, למרות השונות התרבותית ביניהם".

לאה גולדברג (1978) מייחסת את ההצלחה לעבודתה של הצלמת:

דמות הילדה המצלמת וסביבתה כל כך חיה בתוך ספר-ילדים זה, עד שהצליחה להרוס לגמרי את המרחק המפריד בינה לבין מעריציה הקטנים שבארצנו. ויש ביניהם כאלה המזדהים עמה הזדהות גמורה, או האוהבים אותה כמשהו קרוב ונודע [...] בעבודתה של הצלמת נמסר משהו, שהנו יותר ממסירת דמות חיצונית, אף יותר מהצלחה של ראיית רגע אופייני – יש בתצלומיה לא רק טביעת-עין ויכולת טכנית, אלא אותו דבר נפלא שהוא סימן-היכר של אמנות, ההופך גם את הצילום לאמנות – ראייה מיוחדת מתוך יחס אישי

אל הדברים שהם מאחורי הדמות, אל האווירה הפנימית של דרי העולם הזה (עמ' 96-97).

פשטות ותמימותו של הסיפור והתמונות הנוגעות בצירוף הבעת האמת הפשוטה אבל העמוקה שהשוויון בין בני האדם אינו נובע מן הדמיון ביניהם, אלא להפך: ייחודם של בני האדם נובע מהשוני והחד-פעמיות של כל אחד מהם. זה המסר של הסדרה. היום תושבי העולם קרובים יותר מבחינה טכנית אבל לא בהכרח סובלניים, אוהבים וטובים יותר.

במהלך השנים, לאחר הצלחת הסדרה, קמו לה חיקויים כגון הסדרה של תמר בורשטיין-לזר, הרפתקאות צ'יפופו. כך גם סדרת "ילדים בעולם" שצילם דומיניק דברטאה, וכן סדרת "נעורים בתבל" שיצאה בהוצאת דורי. בשנות השישים הופיעה סדרת "ילדים בעולם" (בהוצאת זקוביץ) ועוד. כולם פורסמו בתבנית דומה של ספרי תמונות, שבמרכזם גיבור אחד המקשר בין האירועים ובאמצעותו אנו מכירים את המקום, הדמויות, התרבות וכדומה.

משנת 2015 יצאו מחדש חלק מספרי הסדרה "ילדי העולם" כ"מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעוצבת מחדש" (מתוך הכריכה הפנימית). בסוף הספרים מופיעים דברי העורכים המתארים את ראשיתה של הסדרה, מזכירים את קורות חייהן של הנשים היוצרות: הכותבת, המתרגמת והצלמת. הם מתארים את הרעיונות שעמדו בבסיס הסדרה ואת הצלחתה עתה כעבור כעשרים וחמש שנה. לאחר צאת המהדורה המחודשת, חידשו העורכים את הסדרה שברובה אזלה ממדפי הספרים, כמו כן הם כותבים:

ריבקין-בריק רצתה ליצור חיבור וקרבה בין ילדים מתרבויות שונות. כאמנים רבים אחרים באירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, שאפה להראות שהעולם למעשה קטן, שוויוני ורב בו הדמיון על השוני למרות המגוון התרבותי הגדול. [...] יכולת זו הצטרפה לכשרונה של ריבקין-בריק לברוא סיפור באמצעות רצף תצלומים. בעולם שלפני מהפכת התקשורת היה המידע על המתרחש בארצות אחרות מצומצם ולא נגיש לילדים. ספריה של ריבקין-בריק פתחו בפניהם חלון אל העולם הרחב ועוררו בהם סקרנות כלפי האחר" (לינדגרן, ריבקין-בריק וגולדברג, 2015, עמ' 91).

על הכריכה החיצונית נכתב: "סדרת ילדי העולם [...] פותחת בפני הילדים חלון אל עולמות זרים ורחוקים, אך מראה גם את המשותף לרוב הילדים בעולם".

לסיכום נסיק כי המניעים שעומדים בבסיס שתי הסדרות "ילדי העולם" ו"ילדים בשליחות" הם שונים לחלוטין. בעוד שהסדרה "ילדים בשליחות" עוסקת בנושאים פנים-יהודיים ופונה בעיקר אל נמענים יהודיים, הרי שסדרת "ילדי העולם" מציינת את הייחודי שבכל עם, אך מושתתת על חיפוש רקע אוניברסלי, על רעיון של שותפות ודמיון בין הילדים, הרצונות והתקוות. גישה זאת משפיעה על בחירת הגיבורים, על התכנים ועל השיח האינטר-טקסטואלי.

אומנם התוצאה הוויזואלית היא דומה: אלה "ספרי תמונות" (picture books). אולם המניעים, המטרות, התשתיות וכדומה אחרים. עולמם של ילדי השליחים הוא ייחודי מאוד: חב"ד מפנה מבט החוצה אל הזולת, אל הקהילה, מעבר למוקד של המשפחה המורחבת, הילד וחבריו. היא משתדלת להעמיק בייחודיות של עם ישראל, דתו והשקפתו.

במהלך המחקר נעמוד על כמה נקודות דמיון או שוני בין שתי הסדרות.

תפיסת המושג "ילד-ילדות"

שם הסדרה: "ילדים בשליחות" דורש מאתנו לברר את המושג "ילד-ילדות".

רבים מנסים להגדיר את המושג "ילד-ילדות" מיסודו וכן את השתנות מושג זה בהשפעת תהליכים חברתיים ותרבותיים. פרק זה מנסה להתמודד עם השאלות האלה: מה הם מאפייניה של הילדות? כיצד נגדיר תקופה זאת? מה משפיע על אופייה של הילדות ועל מעמדו של הילד? מהי מערכת היחסים בין ילדים למבוגרים? ועוד. מושג זה שהוא תלוי תרבות משתנה עם המהלכים שעוברת התרבות של העם או המקום שבו גדל הילד (לויין וגרינבאום, 2001; מלחי, בדפוס; משיח, 2015; שביט, 1996; שיכמנטר, 2016 ועוד).

לרוב נכתבים סיפורי הילדים בידי מבוגרים ולכן נאמר כי הם משקפים את התפיסה המקובלת בתרבותם באשר לעצם מהותו של הילד. שביט (1996) כותבת כי המושג 'ילד' הוא למעשה הבניה תרבותית והבנת תפיסת הילדות הרווחת בתרבות מסוימת ומאפשרת להעמיק את הבנת אופייה של החברה עצמה.

מרקוס וקיטיאמה (Markus & Kitayama, 1991, 1994) משווים את מעמדו של היחיד בחברה השמרנית לעומת מעמדו בחברה המערבית המודרנית והפוסט-מודרנית: לדעתם בחברה המערבית המודרנית היחיד (ילד או מבוגר) מאופיין במערך ייחודי של מאפיינים אישיים כולל תכונות, מניעים וכדומה. כל אישיות היא ייחודית, היא קובעת את דרכה, היא בונה את הפוטנציאל שלה ודואגת למימושו. לעומת זאת בחברות שמרניות ומסורתיות זהותו של היחיד נקבעת על ידי מגעו עם קבוצה חברתית שמכתיבה לו את מקומו, מעמדו, רצונותיו והכשרתו. כל זאת כדי לבנות אותו על פי צורכי החברה. היחיד תלוי במטרתיה של החברה שהוא חי בה. היעד שלו הוא להשתלב בחברה ולמלא את התפקיד שהחברה מצפה ממנו. מובן שיש התאמה בין תפיסת המושג "ילד" בתרבות לדרך שבה מחנכים את הילדים באותה תרבות, כפי שמציינת שיכמנטר (2016):

תפיסת הילדות בתרבות קשורה גם למטרות החינוך [...] ושיטות החינוך המקובלות בתרבות שבה נוצר הטקסט הספרותי לילדים. מטרות החינוך שיטות החינוך והתפיסות השונות כלפי הילד הם ביטויים של אידיאולוגיה חינוכית (שם, עמ' 40).

גדרון (2013, נובמבר) קובע ש"חתרנות ביחס למגננונים החברתיים והפוליטיים המעצבים את חייהם של ילדים היא מרכיב הכרחי בספרות הילדים משום שהיא מאפשרת להבטיח את החירות של הילדים גם במרחב שמבוגרים שולטים בו וילדים מהווים בו מיעוט." לדעתו, חשובה ההכרה שהילד הוא אדם שלם ויש לתת מקום רחב יותר לילדים בחברה, יש לבטא את כוחם להשפיע על המציאות אך המבוגרים מגבילים את חירותו. גם עולם הספרות לילדים נשלט בידי המבוגרים שמכתיבים את דעותיהם והחלטותיהם.

כך בחברה החרדית שהיא באופייה שמרנית ומטרתה לגדל את הילד מתוך כוונה שימלא את מקומו בחברה הבוגרת ברגע שיתבגר. עליו ללכת בצעדיהם של הדורות שקדמו לו (מלחי, 2016). כך גם במאמרו של ויליאן (1993) שעוסק בילדות בחברה החרדית וכותב על חוק "האחדות המנטלית", כלומר עיצוב דיוקנו של הילד החרדי ועולמו הפנימי הפסיכולוגי כבן טיפוחיה של חברת המונים בעלת מכנים משותפים אידיאולוגיים (עמ' 46).

כך גם יפה (2001) העומדת על הילדות כשלב הכנה לבגרות:

הדמיון בין מאפייניהם התפקודיים של הילד והמבוגר בולט ביותר. הבנים כאבותיהם אמורים לשקוד על לימודי הקודש ולהצטיין בכך. הבנות צריכות ללמוד לנהל את משק הבית כדי שיוכלו בעתיד לנהל משק בית משלהן. נדמה כי תקופת הילדות נתפסת כתקופת הכנה לבגרות: במהלך שנות הילדות "מתאמנים" הילדים בתפקוד בוגר כדי שבבוא שעתם לתפקד כמבוגרים יהיו מוכנים לכך כראוי (עמ' 36).

לירן-אלפר וצרפתי (2013) מתארות את יחסיה של החברה החרדית אל הילדות:

החברה החרדית רואה בתקופת הילדות שלב הכשרה מקדים בדרך אל הייעוד האישי והחברתי המתמשך בשלב הבגרות. ההבחנה המגדרית מתבטאת בהצבת מודלים שונים לשני המינים (שם, עמ' 106).

אולם ייחודה של קבוצת חב"ד הוא בשיתוף בשליחות לבנים ולבנות וזאת כהכנה לחייהם כבוגרים שבהם המשפחה יוצאת יחד לשליחות. ההבדל הוא בפרטי השליחות, לדוגמה הבנות מחלקות נרות, ואילו הבנים עוזרים בהשגת המצרכים וכדומה. העברת רעיון השליחות וההתנסות בו מגיל צעיר עולה בבירור בסדרה שלפנינו. משיח (2015), עוסקת בשאלה האם אפשר באמת לנתק את עולם הילדים מעולם המבוגרים ולהתייחס אליו כעולם של אינדיבידואלים עצמאיים. היא טוענת שהבניית "עולם הילד" כעולם נבדל, שאינו מושפע מעולם המבוגרים, אינה נכונה כיוון שהמבוגר הוא הכותב את היצירה והוא מייצג אינטרסים של חברת המבוגרים. כמו כן, יש ליצירה נמען ילד אך גם נמען מבוגר שהוא הבוחר, המתווך והמפרש את היצירה לילדים, כך שיש לבדוק מה הן מטרותיו של המבוגר. האם הוא רוצה לשמור על עמדות כוח? האם מטרתו לשמור על הסדר הקיים? האם רצונו להסתיר מהילד מציאות פגומה? האם יש לו צורך לחזק את מיתוס "המשפחה המאושרת"? ההורים הצודקים תמיד? כל אלה מבטיחים את תלות הילד במבוגר וחוסמים אותו מביקורת או מהבעת דעות עצמאיות, ולמנוע מהילד חשיפה של מציאות חיים פגומה.

רייכרט (2016) עוסק בשאלת משמעות היותה של ספרות הילדים שייכת לשתי מערכות: מערכת החינוך ומערכת הספרות. זו ספרות הנמסרת לילדים בידי מבוגרים. המבוגר מתאים את עולמו למה שלתפיסתו הוא עולם הילדות. הוא מתווך לילדים רק מה שהוא סובר שמתאים להם מעולם המבוגרים לפי הבנתו. השאלה היא מהי כוונת מסירה זאת? יש לומר שמטרת המבוגרים היא לייצר אזרחים עם סט קבוע וצפוי של מחשבות שיועילו לממסד המחנך (גולדברג, 1978; הראל, 1991; שביט, 1996).

מעניין לבדוק את מקומה של ספרות הילדים בדיון זה: האם תפקידה הוא להמשיך ולגונן על הילד מפני מוראות העולם, קשייו ופחדיו? האם עליה לנתב את חינוכו והתפתחותו מתוך בקרה כדי לכוונן ולהגן עליו? או שעל הספרות להציג לפניו את העולם על כל תכולותיו כולל הקשיים והמוקשים כדי שילמד להתמודד איתם כחלק מהתמודדויות החיים?

משיח (2015) מתארת את תהליך השינוי בראיית ספרות הילדים את תפקידה. במאה העשרים פשטה הגישה המגוננת: בגלל נחיתות הילד, תפקידנו הוא להכיר לפניו את העולם בהדרגה עד שילמד להכיר את העולם. עלינו ללוות, לתמוך, לעזור ולגונן, ואילו בשלהי המאה העשרים התחזקה "הגישה החושפת" הדוגלת בדעה שאין צורך להסתיר. יש צורך להכשיר את הילד לחיים, לעזור לו לבחור נכון, לבקר ולעצב עמדה כלפי המציאות.

כך גם לדעת רודין (2015):

ספרות הילדים הישראלית בת זמננו מוותרת על תפקידה כמשמרת נורמות חברתיות [...] על מנת לנתן שורה של נרטיביים הגמוניים דוגמת מיקומו הנעלה של המבוגר על פני הילד, תמימותו של הילד אל מול חכמתו וניסיון חייו של המבוגר [...] לא עוד "יישור קו" עם הנורמות החברתיות, אלא דווקא חתירה תחתן. [...] מובילה להצלחתה של הדמות ולתחושת סיפוק והגשמה, ואף להכרה חדשה של הנמען-המבוגר, שגם מבוגרים יכולים ללמוד מילדים (שם, עמ' 55).

לא כך בחברות השמרניות שבהן אין לילד זכות בחירה באשר לאורח חייו, תחביביו, לימודיו וכדומה. החינוך שלו וכללי ההתנהגות שלו מובילים אותו להמשכיות ולאיימון תפקידים שהחברה או הקהילה מייצגים לו. האינדיבידואליות שלו מוגבלת. הוא פרט בתוך קבוצה ומרגע לידתו הוא מכוון לגדול על פי האינטרסים של הקבוצה.

הליכים אלה בולטים גם בספרות הילדים החרדית שעד לשנות האלפיים הייתה מאופיינת כספרות דידקטית, שיסודותיה קבועים בהתאם למקורות היהדות. מסורת שעוברת מדור לדור, סגורה מפני השפעות חיצוניות מפחד לאיבוד השליטה של המבוגרים בתהליך עיצובו של הילד כפרט בחברה (מלחי, בדפוס), ואולם בשנות האלפיים ניכר שינוי: הספרות פונה יותר אל הכיוון הפסיכולוגי-טיפולי. היא מעצבת גישה שיש לראות את צורכי הילד בראיה אינדיבידואלית של כל פרט כיחיד המתמודד עם עולמו הרגשי והחברתי. המטרה היא להכשירו להתמודדות עם החיים (מלחי, 2016).

הסדרה "ילדים בשליחות" ממחישה את הגישה השמרנית יותר שבה תפקידו של היחיד-מבוגר או ילד נקבע על פי השקפת העולם של הקבוצה החברתית ועל ידי מסורת הדורות. בראש מסורת זו עומדים רבני התנועה ומנהיגי מדורי דורות, שתורתם נלמדת לעומקה, מיושמת להלכה ומשפיעה על כל אורחות חיי האדם. הילדים אינם יכולים לבחור את דרכם. הם נולדים לעולם מושגים ולאורח חיים ידוע מראש. תפקיד ההורים מוגדר – השליחות, וכך גם תפקיד הילדים שהם חלק מהמערך הזה. יש לציין שבתוך מבחר הפעילויות של השליחים יש בידי הילדים לבחור את התפקידים הספציפיים המתאימים לגילם ולכישוריהם, אך אין באפשרותו של היחיד לבחור לו דרך אחרת או זהות אישית אחרת. לספרות יש תפקיד מגונן והיא אינה מציינת את הקשיים, המאבקים והכישלונות או מתעכבת עליהם. הילדים בסיפורים (וגם בתמונות) מביעים שמחה, סיפוק והצלחה. ההכנה לחיים היא בהכוונה לעשייה שתוצאותיה טובות. כך ביחסים במשפחה ובקהילה, וכן ביחסים עם המציאות המקומית הנוכחית.

הילדים - מעמדם ופעילותם של שליחים

המחברת, חנה אוירכמן, מדגישה את חלקם של הילדים:

הילדים הם חלק בלתי נפרד מהשליחות המרכזית, שתפקידה הוא להפוך את העולם הזה לעולם טוב יותר ולהביא את המשיח. מניסיון אישי שלי, ילדים משחקים תפקיד חשוב מאוד. הם שוברים את הקרח, מפשירים את האווירה ומקרבים לבבות. אין מישהו שיהיה אדיש לחינוך שאני מחזיקה בשעה שאני עושה היכרות עם זוג חדש וכדומה. זאת מלבד תפקידים אמיתיים שהם יכולים למלא: סידור שולחנות, לימוד (גם אם לא רשמי) של

הלכות שבת עם סטודנט מתקרב ועוד הרבה. תפקידם לא נקבע על ידי אחרים [היא מעירה: במשפחות רגילות גם קובעים דברים רבים עבור הילדים, א"מ] אבל בתוך הסיטואציה של השליחות הספציפית של כל משפחה, כל ילד מוצא לעצמו נישא בהתאם לאופי וליכולת שלו [...] כל אחד והעדפותיו.³

בחלק זה נסקור את יחסם של הילדים ותפקידם כפי שהם רואים את השליחות: בספר **משה מיפן** הילד חוזר על דברי תורה של הרבי בנושא חשיבות השליחות. בד בבד הוא מדמיין את הסבא רבא שלו שהיה חי ברוסיה הסובייטית בתקופה שבה חל איסור ללמוד תורה או לקיים מצוות. הסבא שנתפס הוגלה לסיביר שבו התנאים היו קשים ביותר, אך הוא לא ויתר על קיום המצוות. דמות הסבא נותנת כוח להתגבר על הקשיים. משה גאה להמשיך בדרכו של סבא. משה גם יודע שהפצת התורה וקיום המצוות של יהודים בהשפעת שליחי חב"ד ברחבי העולם, הם שיביאו את המשיח, ולכן הוא מדמיין את הגאולה. הרצון החזק שלו בגאולה גורם לו להזות ולראות בעיני רוחו את הילדים של השליחים מארצות אחרות:

בדמיוני אני רואה את החברים שלי יוצאים מתוך מסך המחשב. אני רואה את ילדי הכתה [...] כולם לבושים בבגדי שבת מחייכים ונרגשים [...] "אינך יודע?" הם עונים. "המשיח כבר הגיע! באנו לאסוף אותך מקצה העולם לארץ ישראל". אני יודע אילו רק דמיונות. אבל אני מאמין וגם יודע שבקרוב מאד אכן יבוא המשיח ואז – המציאות תהיה יפה יותר מכל הדמיונות שלי גם יחד (ורזוב ואוירכמן, 2013, עמ' 42).

מכאן רואים שהילדים מרגישים כממשיכי דרכם של ההורים והסבים, הדורות הקודמים. רעיון זה מתאים לעקרונות החברה המסורתית או השמרנית שבה היחיד הוא חלק מקבוצה שממשיכה מסורת רעיונית וקהילתית.

תמר מונציה גם מקבלת על עצמה את תפקיד השליחה כמובן מאליו: "אני כאן למען הילדות היהודיות". הדאגה לכלל ישראל – לאנשים שיבואו לסעוד בשבת זה חלק מהשליחות. היא נזכרת "בכל היהודים שאנחנו נמצאים כאן בשבילם. יש לי תפקיד חשוב ומיוחד: לקרב [...] ולהוסיף אור [...] ולקרב את הגאולה. כשתבוא הגאולה נתאחד בארץ ישראל בירושלים" (ורזוב ואוירכמן, 2014, עמ' 48). ניכר שהילדה יודעת בדיוק על מהותה של השליחות והיא מתמודדת עם געגועיה למשפחתה שבארץ.

שיינא מנורווגיה מספרת בשיחה על פעילות חב"ד למען נזקקים בקיום מצוות צדקה. תפקיד חב"ד להפיץ מצוות: בזמן שהשליח קובע מזוזה היא אומרת "כמה טוב שזכיתי להיות שליחה של הרבי ולהאיר את נורווגיה [...] פועלים שליחי הרבי להאיר את הסביבה באור התורה והמצוות" (ורזוב ואוירכמן, 2014, עמ' 46).

רבקה ל'ה מתאילנד מתארת את יופייה של תאילנד ומספרת על המטיילים הרבים שמגיעים למדינה זו:

המשפחה שלי הגיעה לתאילנד בדיוק בשבילם [...] הורי יצאו לתאילנד בשליחות הרבי מלובביץ לפני 18 שנה [...] בית חב"ד בנגקוק הוא מעין תחנת מעבר ליהודים מישראל

3. לעיל הערה 1.

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

ומכל העולם. [...] הורי מארגנים שעורי יהדות [...] הם מסייעים למטילים בכל מה שהם זקוקים לו [...] הבית של כל מטיל יהודי המגיע לבנגקוק. (ורזוב ואוירכמן, 2014ב, עמ' 12, 16)

אחר כך מופיע תיאור ההכנות לליל הסדר בבית חב"ד לאלף איש ולאחריו תיאור הסדר המשפחתי המצומצם (שם, עמ' 22-30). בהמשך הנשים והבנות מזמינות את המטיילות היהודיות להדליק נרות. בסופו של דבר רבקה'לה מסכמת "כעת אני מבינה טוב יותר מדוע אנחנו נמצאים כאן, והלב שלי מתמלא באושר" (עמ' 46).

מוטי מפרגואי מספר:

משפחתנו היא משפחת השליחים היחידה בכל המדינה [...] הורי הגיעו לפרגואי בשליחות הרבי מלובביץ' לפני תשע שנים [...] אין להשיג מוצרים כשרים בחנויות. [...] אני עוקב במבטי אחר הילדים היוצאים מהמועדון. דוד, שקיבל שם יהודי רק לפני חודש. משה שהתחיל השנה לאכול אוכל כשר, מאיר שכבר יודע לקרוא בעברית. בדיוק בשבילם – בשביל דוד, משה מאיר, ההורים שלהם ויהודים רבים נוספים, שלח אותנו הרבי לכאן. (ורזוב ואוירכמן, 2014א, עמ' 12, 44)

מוטי מעלה כמה קשיים שהוא מודע אליהם אך מקבל אותם באהבה:

אני יודע. גם אם אני רחוק מבני הדודים שלי ואין לי פארק שעשועים לשחק בו, גם אם איני יכול לקנות גבינה במכולת או לשחק עם חברים בני גילי: על הזכות הזו איני מוותר! (שם, עמ' 46)

מתוך הדוגמאות ניכר שהמחברות מתארות מציאות חיים של קהילה-משפחה-ילדים במקום מסוים כדי למסור מידע על מקום זה וכדי לשקף את המתרחש בו, אך בדרך כלל אין הן מרחיבות לצורך הבאת רעיונות או השקפת עולם מעבר למציאות היומיומית.

המשפחה - מרכיב ותפקידיה בסדרת "ילדים בשליחות"

בסדרה שלפנינו דמותו של האב-הרב-השליח דומיננטית מאוד:

מוסיא ממרוקו מספרת על אביה שיש לו תפקידים רבים ומגוונים כשליח וכראש משפחה: הוא נוסע למסור שיעור בעיר רחוקה עם הילדים, הוא עונה על שאלות הקהל, מתעניין באנשים, עושה קניות בשוק, תוקע בשופר, מטייל עם הילדים, דובר את שפת המקום, מארח אנשים מבני הקהילה וגם תיירים רבים. הוא מקורב לבריות, מעורב בתפילות, מדגים את קיום המצוות, "מספר מדרשים יפים מסביר על מצוות ומנהגי החג" (עמ' 20).

אביו של **מוטי מפרגואי** למד שחיטה לפני היציאה לשליחות כדי שיהיה בשר כשר. הוא נוסע למרחקים להביא חלב כדי שהחלב יהיה "חלב ישראל" (עמ' 22-26). האימא מנהלת פעילות לנשים ולילדים, האב מנהל את התפילה, מספר לילדים על תוכני החג המתקרב, משוחח עם הילדים שלו ומקשיב להם.

כל הילדים השליחים מייצגים דמויות חיוביות (גולדברג, 1978). הם שותפים פעילים בשליחות, מטפלים באחים שלהם ושותפים לעבודה הפיזית הכרוכה בניהול מרכז רוחני וגשמי כזה: עריכת

השולחנות, אירוח אורחים רבים, ויתור על רצונות פרטיים, הילדים גם מקבלים חיזוקים ועידוד מהוריהם: "רציתי להפתיע אתכם, אך הילד החכם שלי כבר גילה את ההפתעה", אומר אבא. (ורזוב ואורכמן, 2016א, עמ' 36)

כך גם **רבקה הל'ה מתאילנד**: "אני אוהבת מאד את כל האחים והאחיות שלי, ואת חיה'לה – אני אוהבת במיוחד. היא כזאת מתוקה! אומרים שהיא הכי דומה לי מכל בני המשפחה..." (ורזוב ואורכמן, 2014ב, עמ' 6). הם אוהבים בילוי משפחתי בפארק גדול שיש בו מתקני שעשועים. כל ילדי המשפחה נרתמים לעזור בכל מה שצריך. הכול שותפים לעשייה:

הורי, אחי ואני מכינים יחד מאכלים שונים. כל אחד מסייע במה שהוא יכול [...] אחותי הקטנה חיה'לה גם היא מנסה לעזור. (עמ' 24)

כעת יש לנו כוח להמשיך בהכנות לחג. (עמ' 26) [הדוברת מתבטאת הרבה בלשון רבים ומחזקת את תחושת השותפות של כולם, א"מ.]

"מי מצטרף אלי בעריכת השולחנות?" מכריז אבא בקול. (עמ' 28)

סבא וסבתא מארץ ישראל מגיעים לחגוג את החג. גם האחים הגדולים שלומדים בארץ ישראל [...] "בחג הפסח נהיה שוב ביחד כל המשפחה." אני מרגישה כאילו כל הלבבות של הנשים ושל הבנות סביבי פועמים בקצב אחיד. כולן מתפללות ביחד. (שם, עמ' 46)

גם **תמר מוונציה** מספרת על המשפחה, על עבודות הבית ועל האחים הקטנים. תחושת ה"ביחד" מתבטאת בקניות שעושים כולם – כל המשפחה לשבת:

אחותי הקטנה חיה'לה מנסה גם היא לעזור. היא מסתובבת במטבח עם סינר למותניה ומחפשת תעסוקה [...] אני חושבת שגם אימא שמחה מאד שאפילו חיה'לה הקטנה עסוקה בהכנות. (ורזוב ואורכמן, 2014ד, עמ' 24)

השותפות ההדוקה בפעילות וההתמסרות למטרות המשותפות אינן פוגעות במערכת היחסים הברורה והמוגדרת בין ההורים לילדים. כל אחד מכיר במעמדו, בגבולות שהיהדות והקהילה מעמידים לפניו. הילדים מקבלים באהבה ואהבה את הדרכת ההורים ואת אורח החיים שמוכתב להם.

ההורים של **שיינא מנורבגיה** מוסרים שיעורים למאות יהודים ברחבי נורווגיה פנים אל פנים, בטלפון או במחשב, האב נוסע למרחקים כדי למול תינוק או לבקר חולה ומארגן פעילויות בערים רחוקות. הוא הולך להתקין מזוזות בבתים של יהודים. שיינא ואביה עורכים את שולחנות הסדר ואת הקערה. הוא מנהל סדר לכאלף איש. חנצ'י מקופנהגן מספרת על חוג יהדות לילדים בני שלוש שהיא מעבירה בעצמה. את השיעורים היא מכינה "בעזרת אימא ובעזרת אחיותיה הגדולות" (ורזוב ואורכמן, 2014ג, עמ' 32).

הקושי לגדול בלי חברה ובלי משפחה מורחבת מביא את הילדים לנסות למלא את החסר והם מחפשים חברים מתאימים. **שיינא מנורבגיה** מחכה לחברה שהיא השליחה מקופנהגן. שתיהן הולכות לבקר חברה אחרת. האב, השליח, קובע בבית החברה מזווה. גם אל **תמר מוונציה** באה חברה, בת של שליח אחר, חנה שבאה ממילאנו. לילדים יש חברים יהודים חב"דניקים אך גם אחרים: אל **משה מיפן** בא חבר יהודי. החברים האחרים שלו נמצאים בארצות רחוקות והוא פוגש אותם רק במחשב.

החוסר בחברים מפעיל את דמיונו והוא מדמיין שהם יוצאים מהמחשב בשמחה ובריקודים עם בוא המשיח.

המשפחה בסדרה "ילדי העולם"

ברוב הספרים בסדרה זו נמצא את רצונם של ההורים והחברה לכוון את הילדים לקראת התפקידים המצפים להם בחיים. כמו במשפחה המסורתית, ההורים והמציאות משלבים את הילדים מגיל צעיר במטלות החיים כדי להכין אותם להתמודדויות הצפויות להם. כך **גנט הילדה מאתיופיה** שיש לה חברה. הן משחקות ביחד, אך גם שומרות על התינוקות, מביאות מים מהפלג ועולות במעלה הגבעה. הבן יוצא עם האב למרעה. גנט יוצאת להזעיק עזרה כדי להציל את אחיה הקטן ממכשפת השבט. בדרך לרופא היא עוברת מסע הרפתקאות שבאמצעותו אנו מכירים את הארץ ותושביה ואת אורח חייה של המשפחה המורחבת. הכול נראה ברור מאליו ואין צורך בהסברים ובהתנצלויות (פורסברג, 2016).

לעומת זאת, נוכל לראות בספר על סיא (לינדגרן, ריבקין-בריק וגולדברג, 2015ד) מערכת יחסים בין הורים לילדים המראה על אנוכיות וחוסר אמון או תקשורת: הילדה עובדת קשה בכל עבודות המשק, היא שומרת על אחיה הקטנים ועוזרת עם התינוקות. יום אחד ההורים נותנים לילדיהם הוראות והולכים לחגיגה. האח סריקו לא מוכן להישאר בבית והולך לחגיגה. הוא אומר לאחותו לשמור על הבית ועל התינוקות והיא לא מסכימה, כי היא גם רוצה ללכת: "אם סריקו הולך בלי רשות אלך גם אני. אם סריקו יכול אז למה לא אני?" (שם, עמ' 47). סריקו כועס: "לכי הביתה!" (שם, עמ' 61). הוא הולך ומשאיר את אחותו לבד והבית רחוק. סיא מורדת בתפקיד המסורתי של האישה ואף על פי כן היא מקבלת פרס על בואה: המלך משוחח איתה. בזכותה גם אחיה סריקו נקרא אל המלך שאומר: "אני שמח להכיר אותך סריקו ושמתתי להכיר את סיא. אתה רואה, היא ילדה גדולה..." (שם, עמ' 87). ההורים רואים את הילדים ומתגלע ביניהם ויכוח. אבא אומר: "אבל אמרתי להם שעליהם להישאר בבית! והנה הם פה. עוד נשוחח על כך כשנחזור!". האימא כדמות סטראוטיפית טוענת "נסלח להם" (שם, עמ' 88). ההורים מוותרים על סמכותם ונכנעים לילדיהם.

שרגל (2016) התחקתה אחרי גיבורי הילדות כדי לבדוק היכן הם היום, ובסרטה על סיא היא אכן מוכיחה שהיו אלה ניצני מרד: סיא למדה רפואה והיא חוקרת את מחלת האיידס במדינתה. היא לא הולכת בזרם החברתי המסורתי כנגד כל הסיכויים.

בספר "**סיאה הילדה מאפריקה**" מופיע מוטיב שסותר את רוח הספרים: הקושי בקבלת האחר, קיימים הבדלים חיצוניים בין ילדים וקשה לקבלם או להאמין שהם באמת קיימים: המספר מציין שסיאה שחורה וזה לא יפה בשביל ילדה לעומת הטלה הלבן שהוא יפה:

לסיאה יש טלה קטן והוא לבן ושחור וסיאה עצמה שחורה כולה. סיא אוהבת את הטלה. היא בטוחה שזה יפה מאד להיות לבן-ושחור בשביל טלה. אבל לא בשביל ילדה (שם, עמ' 15).

גם בספורת של נוריקו-סאן מודגשים הבדלים חיצוניים: היא מחכה לאורחת, ילדה שמגיעה לביקור מארץ רחוקה, שוודיה, "שם הילדות אחרות מאשר ביפן. יש להן שערות בהירות ועיניים כחולות ולילדות היפניות שערות שחורות ועיניים שחורות" (לינדגרן, ריבקין-בריק וגולדברג, 2015ג, עמ' 15).

5). הדגשת השוני החיצוני מוזכרת גם בהמשך: "נוריקו סאן עוד לא ראתה ילדה בהירה...".
 וגם בהמשך: "נוריקו סאן בטוחה שהילדה הבהירה תתפלא מאד..." (שם, עמ' 35), וכן "אם לא הגיעה עוד הילדה הבהירה..." (שם, עמ' 36). היא רוצה להראות את הגן לילדה הבהירה. בהמשך מוזכרים עוד כמה הבדלים. גם בנות הדודות אומרות: "את סתם מספרת סיפורים. אין בכלל בעולם ילדות עם שערות צהובות ועיניים כחולות", "הילדה הבהירה משבדיה אווה שמה, יורדת מן האווירון [...] אני אווה הילדה הבהירה משבדיה."

עם ההיכרות וההתקרבות, הילדה מכונה בשמה אווה והמחיצות נופלות. כאן ממלא הספר את תפקידו כמוכיח שאפשר לדלג על ההבדלים וליצור חברות למרות השוני.

בספרים אחרים בסדרת "ילדי העולם" מובא הרעיון של רצון או כורח להמשיך את מסורת המשפחה. הסדרה שנכתבה בשנות החמישים והשישים עדיין מכוונת למסורת הספרות המגוננת הקובעת בעבור הילד את הנכון והטוב בעבורו ומעדיפה את המסורת המוכרת למשפחה ולקהילה על פני שינויים יזומים של הילד שמביאים לנתק ולריחוק בין הדורות. כך בספר "לילבס ילדת הקרקס" (לינדגרן, ריבקיין-בריק וגולדברג, 2015ב). העתיד של הילדה נקבע מראש, היא שייכת לקרקס. הקרקס כחברה סגורה שנמצאת במקומות זרים ומתחלפים (שיירה נודדת), חייב לדאוג להעברת המסורות, התרבות, הידע והרכב הקבוצה כדי להימנע מזעזועים וממחסור בשחקנים. הילדה רוצה לחקות את המבוגרים, היא מדברת על משחקים שיש בקרקס שלהם ואינה בטוחה שהחבר שלה, ליאו, יצליח להיות לוליין כמו אבא שלו. על לילבס אומרים שכשתהיה גדולה, היא תהיה רוכבת קרקס מוצלחת כמו אימא שלה. כך תישמר המסורת המשפחתית.

בספרים האחרים בסדרת "ילדי העולם" הילדים גדלים במשפחה רב-דורית שמכתיבה להם את המסורת המשפחתית ואת הצורך להמשיך את מעשי הסבים והסבתות וההורים. כך אצל "דירק הילד מהולנד". משפחתו עוסקת בדייג וברור ומצופה שגם הוא יעסוק באותו מקצוע. אין התעניינות ביכולותיו או ברצונותיו של הילד. הוא נולד למציאות מוכתבת מראש: לדירק אין אופניים שמשמשים אביזר חובה בתרבות ההולנדית. החסר ניכר בכל צעד או פעולה ודירק מדגיש אותו לאורך הסיפור. אין הוא נרגע עד שהסבא מוציא את חסכוניותו וקונה לו אופניים (לינדגרן, ריבקיין-בריק וגולדברג, 2015).

היחס אל המדינה המקומית ואזרחיה - השליחים וילדיהם בארץ זרה ושונה

יש לבדוק מהו היחס של ילדי השליחים למדינה המארחת. מדובר במקום זר ובלתי מוכר, בתרבות ובדת אחרות, במנהגים ובמסורות שאין להם קשר לתרבות היהודית. המקומות מתוארים מנקודות ראות אחרות, כמו למשל מזג האוויר: בנורבגיה מודגשת תופעת האור הנצחי: "גם אם אתעורר באמצע הלילה אני עלולה לטעות ולחשוב שכבר הגיע הבוקר, עכשיו קיץ, ואצלנו זורחת השמש במשך חודשים תמימים. במשך חודשים השמש אינה שוקעת!" מיד אחר כך ניתן מידע על מצוות היהדות (ורזוב ואוירכמן, 2014ג, עמ' 6).

בספרים יש חיבור לאנשים המקומיים כי זה חלק מהחיים האמיתיים של הילד. **שיינא מנורבגיה** ואחיה משוחחים עם הדייגים החוזרים מליל הדיג. הם גם משתפים פעולה עם הנורבגי שממין את

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

הפטריית הטובות מהרעילות וכדומה.

לדברי אוירכמן, מחברת הסדרה:

יחס היהדות לדתות אחרות הוא לא שלילי. הרבי מביא את דעת הרמב"ם ש'דת נצרות וישמעאל מרחק גויים מעבודה זרה ומקרבתם לאחדות' [...] אנחנו מכבדים את החוקים והמנהגים המקומיים. לא באנו לשנות סדרי עולם ולא להפריע להם בחיים. יתרה מזאת בכל מקום שאליו שלוחים מגיעים אנחנו משתדלים ליצור קשרים חיוביים עם ההנהגה והשלטון המקומי.⁴

גם הנופים הייחודיים מתוארים באהבה:

תאילנד היא ארץ יפה ומעניינת. יש בה נופים מרהיבים. איים טרופיים, חופים יפהפיים, ג'ונגלים עם צמחיה עשירה, וגם בניינים עתיקים ומפוארים לצד מרכזי קניות חדישים (ורזוב ואוירכמן, 2014, עמ' 8).

מיד לאחר מכן נוצר קשר לנקודה היהודית ולשליחות. **מוסיה ממויקו** מתארת את הנופים המגוונים של מרוקו במהלך הביקור עם האב בשליחותו ברחבי מרוקו – תיאור הרי האטלס במלוא תפארתם, הנהר והגשר, רכיבה על גמלים, קזבלנקה ומרקש: היא מתארת את הבתים הנמוכים של האיכרים עשויים בוץ ותבן. על מורדות ההרים התלולים יורדים החמורים נושאי סחורות צועדים אל עבר הכפר הסמוך.

שיינא מראה לחברתה את הנופים המאפיינים את נורבגיה:

שם אפשר לראות באופק צוקים גבוהים ולמרגלותיהם ים. אלו הם הפיורדים [...] צוקי ענק התנשאו לגובה רב מימיננו ומשמאלנו. למרות שזה היה בקיץ, פסגות הצוקים עדין היו מושלגות. זהו מראה מרהיב במיוחד. [...] בחורף מכוסים ההרים בשלג ומכל רחבי העולם מגיעים לכאן גלשני סקי [...] כעת בקיץ, ההרים ירוקים ופורחים וגם הפארק שעל יד בתינו פורה ומלבלב" (ורזוב ואוירכמן, 2014, עמ' 14, 16).

יש תיאור נרחב של הארמון של המלך והמלכה. בספר מוזכר שסביב הארמון אין חומה, הארמון הוא צנוע והגן שלו פתוח לכל אדם. בנורבגיה יש גם יערות רבים ובהם גדלים פירות יער וגם פטריות לסוגיהן.

בארצות השונות ברחבי העולם היחס אל הגויים הוא חיובי מאוד. הם מתוארים כנחמדים, משתפים פעולה, יעילים, מאירי פנים לכל זר. אין תיאור חייהם הפרטיים, היהודי אינו נכנס לביתו של מקומי. הידידות היא במרחב הציבורי ולעיתים במשק או בחצר. אין עיסוק או תיאור של מקומות דתיים או חגים מקומיים. אך יש תיאור חיובי של השלטון, כגון יחסו המכבד של מלך מרוקו שלשלומו מתפללים היהודים (**מוסיא ממויקו**). גם בסיפור שמתרחש בנורבגיה (**שיינא מנורבגיה**) יש תיאור של ארמון המלך וציון אהבת העם אליו, לארמון אין גדר ובגן של הארמון כל אדם יכול לבלות וליהנות. הדייג הנורבגי, החוזר עם בוקר מן הים, מחייך אל הילדים ומשתף אותם בשמחה במידע על הדגים שהצליח לדוג. גם הגוי שיושב ביער ומקפיד שהילדים לא יאכלו פטריות מורעלות.

4. מתוך תשובותיה לשאלות בריאיון בכתב.

האנשים בשווקים (השוק הצפן בתאילנד, שוק התבלינים במרוקו) סימפתיים, וכן מוכרי המים ברחובות מרוקו ומוביל הגמלים ואחרים. השליחים מכירים את שפת המקום ומתקשרים עם המקומיים בשפתם. הם מכבדים את מנהגי התושבים ולומדים להכיר את מנהגייהם. לא כך המצב בספר **שניאור מחברון**. השליחים קרובים מאוד לחיילים. הם משתדלים לכבד ולקרב את החיילים השומרים על היישוב היהודי בחברון ועל המבקרים הבאים למערת המכפלה, ואולם הקשר עם המקומיים, ערביי חברון, בעייתי ומסוכן. הרגשת הפחד והסכנה יוצרת ריחוק מהמוסלמים המקומיים. בעוד שבארצות אחרות השליחים ובני ביתם הם אורחים, הרי בחברון היהודים מרגישים כבני בית, ובכל זאת התחושה היא של מתח והתרחקות. הילד בחברון טוען:

איננו חוששים ללכת לבד בסמטאות חברון [...] אני מבין אותם, אנחנו גרים בין ערבים, רבים מהם שונאי ישראל. אבל אנו – איננו פוחדים [...] חברון היא הבית שלנו, וכשמרגישים בבית – אין פחד!" (עמ' 10).

הסיטואציה בספר זה שונה. הגישה היא שחברון היא הבית שלנו ואיננו אורחים בה, כמו בארצות אחרות (תאילנד, נורבגיה, יפן וכדומה), וגם אין קשרים עם המקומיים. יש להניח כי זה נובע בעיקר בגלל השנאה, המתח והסכנה מצד ערביי המקום.

פואטיקה בסדרת "ילדים בשליחות"

א. אינטרטקסטואליות בספרות ילדים – דרגות מפורשות מגוונות

הקריאה היא תנועה בין טקסטים. תהליך זה הוא סובייקטיבי, קוגניטיבי, אמוטיבי, תלוי תרבות, השכלה, תקופה וחברה. הקריאה נעשית ברמות אחרות ומתבצעת אחרת על ידי קוראים רבים בעלי תפיסה מגדרית והשכלה אחרות, שיקראו ויפרשו את הטקסט בכל מיני צורות (אלקד-להמן וגרינספלד, 2008; שריג, 2002). בספרים שלפנינו רוב השיח האינטרטקסטואלי מתרחש באמצעות הרמזים. הטקסט העילי המובא לפנינו מפנה אותנו ברמיזה לטקסטים קודמים לו שמשמשים לו בסיס. יצחקי (1992) עוסק במקומה של הרמיזה ומגדיר אותה:

הרמיזה היא הפניה טקסטואלית [...] של שימת לב הקורא לזיקה שמקיימת היצירה [...] אל טקסט אחר. היא עשויה להיות ישירה ומפורשת, אך על פי הרוב היא עקיפה ומרומזת, ולעיתים רק משוערת ללא אחיזה חד-משמעית בטקסט (עמ' 20).

הרמזים שלפנינו שולחים אותנו אל טקסטים ממקורות היהדות. נגלה מקורות מעולם כתבי הקודש, המנהגים והמצוות, החגים, היחסים בין אדם לחברו ולאלוקיו.

אלקד-להמן (2004) עוסקת בבעיית האינטרטקסטואליות אצל ילדים שיש להם בעיית ידע עולם, חוסר בניסיון חיים ובניסיון קריאה. השאלה היא האם הטקסט עשוי להיות מובן לילד מבחינה לשונית? האם הבנת המוצג בו מאפשר את הבנת העולם המתואר מבחינה פסיכולוגית? האם לילד יש ניסיון חיים מספיק כדי להבין את היצירה במישור המציאות הבסיסי ביותר? היחשפותו של הילד לטקסטים מוגבלת יחסית בשל גילו, בשל יכולתו הקוגניטיבית והאמוציונלית, בשל תלותו בתיווך המבוגר ובשל מוסכמות חברתיות-תרבותיות למיניהן (באיזה שלב קריאה הוא מצוי? קריאה אגוצנטרית? אסוציאטיבית? וכדומה).

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

כשהילד-הנמען הוא בן לתרבות המיוצגת בספר, הוא לא יתקשה להבין את העולם המגולם בו, וכשילד זה הוא בן לתרבות אחרת, המפגש שלו עם הספר טומן בחובו סיכויים לעניין בגיל מסוים של ילד-קורא, אך גם לקשיים. ביטויים, שמות, התנהגויות אנושיות יקבלו משמעות בהתאם להקשר התרבותי בו חי הילד. הדברים מורכבים יותר כשמדובר בהבנת סמלים ובצורך בהבנה נוכח המגע הבין-תרבותי (שם, עמ' 169).

דוגמאות לאינטרסקטואליות ב"ילדים בשליחות"

ספרי הילדים בסדרה זאת מנסים להמשיך את מסורת הכתיבה האינטרסקטואלית היהודית. יש מסורת של קריאה כזו כשהטקסטים בנויים רבדים על גבי הקודמים להם. הקורא הרגיל מודע לתשתיות שמצויות בטקסט, וכך הוא חוקר ומחפש את הטקסט התחתי המוכר בדרך כלל. העניין שונה כמובן כשהקוראים הם ילדים, ולכן הטקסט כולל הרמזים רבים. יש להניח שילדים שקיבלו חינוך דתי וחיו באורח חיים כזה לא יתקשו לזהות את המושגים. לעומת זאת, ילדים שרחוקים משורשי התרבות היהודית או באים מתרבות אחרת, ייתכן שחלק מההרמזים לא יהיו מוכרים ונהירים להם והשיח ביניהם לטקסט יהיה מוגבל בחלקו או לא יתקיים כלל. להלן דוגמאות להרמזים:

- * **שיינא מנורבגיה** מדברת על התופעה הייחודית לארצות הצפון: הזריחה והשקיעה שיוצרים שאלות הלכתיות באשר לכניסת השבת ויציאתה, זמני החגים, זמני התפילה, זמני התעניות ועוד.
  - * המושג "שליחה-שליחות" מופיע פעמים רבות גם בספרים אחרים בסדרה. מאחורי מושג זה עומדים טקסטים מקראיים ומחשבתיים רבים מעולם היהדות ומעולמה של חסידות חב"ד, כגון מנהגי יום הולדת: אמירת פרק חדש בתהילים המתאים לגיל החדש, מתן צדקה וכן אמירת הפסוקים: "כעת נכריז יחד את 12 הפסוקים [...] מי יודע אולי כאן בפארק מעולם לא נאמרו פסוקי תורה קדושים? אולי מחכה המקום הזה אלפי שנים לילדים יהודים שיבואו ויגידו כאן פסוקים?" (ורזוב ואוירכמן, 2016ב, עמ' 32).
  - * כל ההרמזים שקשורים להנהגת היום של הילד והבית הדתי: נטילת ידיים, ברכות, תפילה, ספר תורה, כשרות, חלב יהודי, ברכת המזון, מזווה, כשרות הפטריות, רבי, אות בספר תורה ועוד, וכן מושגים הקשורים לשבת ולחגים: אפיית חלות ועוגות לשבת, הדלקת הנרות, לימוד התורה, עריכת הסדר ועוד.
  - * מעבר להרמזים מופיע לעיתים שיח עם מקורות יהודיים, כגון אזכור המדרש בדבר "יוסף מוקיר שבת". שיינא אומרת: "אולי אמצא בבטן הדג אבן יקרה?" (**שיינא מנורבגיה**)
  - * יש גם שיח עם ספר אחר בסדרה: אזכור ה"גטו" בסיפור של תמר השליחה מונציה כדוגמה להיסטוריה של העם היהודי (**תמר מונציה**), וכן אזכור של השגריר היפני סוגיהרה שהציל בזמן השואה אלפי יהודים (**משה מיפן**).
  - * הוא מספר גם על בעיות כשרות: אי אפשר ללמוד ביום שישי בגלל הבדלים בשעות, שבת, תפילה, סעודה, שיעורים לקירוב, לימוד תורה וקיום מצוות.
- יש לציין שהתמונות המלוות את הטקסט תומכות בשיח האינטרסקטואלי. בגלל הקשר ההדוק בין התוכן לצורה מתבהרים מושגים רבים והם מקבלים המחשה.

ב. מקום וזמן בסדרת "ילדים בשליחות"

בכל הסיפורים בסדרה פועלות שתי כמות התרחשות, שברקע שלהן שתי תרבויות אחרות: המקומית והיהודית. המוקד הוא בתרבות היהודית אך ברקע קיימת התרבות המקומית.

המקום: במת התרחשות אחת היא המדינה המסוימת, שאנחנו קוראים עליה רבות וצופים בתמונות ובמפות. במת התרחשות אחרת היא "בית חב"ד" המתקרא "אי של יהדות" שבו מתרחשות פעילויות משני סוגים:

א. פעולות מצומצמות מהווי החיים של השליח ומשפחתו (סדר משפחתי, ביקורי משפחה, סדרי חיים רגילים של שיעורי בית, הדלקת נרות, טיפול באחים וכדומה).

ב. פעולות רבות ציבוריות בימי החול, בשבתות ובחגים: אירוח, תפילות, סעודות המוניות, לימוד, ביקורים והעברת שיעורים במקומות מרוחקים, הבאת מזון כשר, קביעת מזוזות, בריתות מילה וכדומה.

הדובר מספר בגוף ראשון את חוויותיו. העיקרון המנחה: יציאה ממעגל האגוצנטריות לפעילות והשפעה על ולמען יהודים שיש לקבלם כמו שהם.

הזמן: הסיפורים מתרחשים בזמן הווה והם סובבים על המטלות היומיומיות של השליח ומשפחתו בביתו ובקהילתו. אולם יש גם מעברים לתקופות קודמות: בראש ובראשונה קיים רעיון ההמשכיות שבשליחות: **מיישי מיפן** שמה בשליחות כי הוא חש שהוא ממשיך את דרכו של הסבא רבא שלו מרוסיה שנשלח על ידי הרבי למרות הסכנות, וכן את דרכם של הוריו השליחים. במרוקו מסופר על היחס המיוחד שנרקם בין היהודים למלך בעבר ועד היום שליח המלך בא לבית הכנסת ביום הכיפורים לתפילה (**מוסיא ממרוקו**). גם כאשר לחגים היהודיים מזכרים אירועים היסטוריים מן העבר.

מעגל אחר חשוב הוא מעגל השבוע והשנה: השבת – אפיית החלות, ההכנות לאירוח, חלוקת נרות השבת לנשים, השיעורים וכדומה. מעגל השנה עוסק בפעילויות המבטאות את רעיונות החגים.

ג. הדובר – המוען – הנמען

1. **הדובר** – הילד המספר בגוף ראשון, סיפורו ודמותו מקשרים בין כל חלקי העלילה. הוא מופיע בכל תמונה בעמוד והוא מוביל את הסיפור בשילוב גיבורים אחרים מבני משפחתו או דמויות אחרות מהעולם היהודי או מהתרבות המקומית. דיבור בגוף ראשון יוצר הרגשה של עדות אמיתית המגבירה את האמון ואת הקרבה בין הדובר לנמעניו.

2. **הנמענים** – הסיפור מכוון לשני נמענים:

א. **ילדי השלוחים עצמם:** המטרה להצדיק ולהלהיב את המשתתפים בשליחות. לטעת בהם מחשבות על חשיבות שליחותם ופעילותם ולייקר את שמם בעיני עצמם. מאחר שלילד השליח אין בחירה והוא נולד אל תוך השליחות כחובה מובנת מאליה, יש צורך להסביר ולהטמיע בעולמו את הרעיונות המרכזיים שעומדים בלב השליחות. הוא שומע גם על ילדי שלוחים אחרים ומבין שיש רבים הדומים לו, שאף הם נתקלים בבעיות דומות, מתמודדים ומרוצים מתוצאות מעשיהם. ילדי השלוחים נהנים לפגוש ילדים אחרים בסיטואציות דומות או שונות משלהם.

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

ב. **הנמענים החיצוניים:** ילדי הציבור הרחב. מהם שמכירים את הווי החיים של השלוחים ומהם שקוראים על כך בפעם הראשונה. הרצון הוא להפיץ בקרבם את הרעיונות של תנועת חב"ד, להדגיש את חשיבותם, להביא את העלילה המעניינת ואת ההווי הרחוק כדי להדגיש את החשיבות של השליחות. השכנוע נעשה בהדגשת מרכזיות התפקיד, מגוון התפקידים של הילדים השליחים, הצגת השותפות והליכוד המשפחתי והיהודי, גודל התרומה לקהילה המקומית ולעולם היהודי, האווירה הנעימה בחיק המשפחה המאוחדת, התוצאות החיוביות של הפעילות, הכרת החברה היהודית והכללית בחשיבות השליחות, האהבה הרבה ששוררת בתוך המשפחה ומקרינה כלפי כל אדם, האתרים המעניינים וההיסטוריה המעניינת של המקום, דמותם החיובית של המקומיים שמשתפים פעולה. יפי הטבע ממחיש את היופי והאקזוטיקה של המקום.

3. **המוענות** – המוענות הן שתי נשים חב"דיות המכהנות כשליחות עם בני ביתן. עולמה של המשפחה שיוצאת לשליחות מוכר להן היטב. עמוד השדרה של הסיפור בנוי מהחוויות שלהן ושל בני ביתן. הרקע המקומי משתנה מארץ לארץ, מקהילה לקהילה, אך בעיות ונושאים רבים חוזרים: היחס המכבד אל החברה והתרבות המקומיים, לעומת שמירה על ייחודיות הזוהת היהודית הדתית, קשיי היהודים בארץ זרה, לעיתים בלי קהילה תומכת, קיום מצוות הדת, וכן קשיים בקיום מצוות אלה (השבת והצומות בארצות הצפון, הכשרות), חוסר בחברה, חוסר בבית ספר, חוסר במזון, ריחוק ממשפחה, מפגש עם דתות ותרבויות זרות וכדומה. את מטרותיהן הן שמות בפי הילד הדובר-המספר. המבוגר הוא הבורר את הדברים ושם בפי הילד על סמך שיקולי הדעת שלו. הסיפור מביע את רצונם של המבוגרים והבנתם באשר לעולמם של השליחים כפי שהוא אמור להיות, אך האם התמונה המושלמת משקפת בכלליות את המציאות?

ד. העלילה

מוקד העלילה: בבית חב"ד ובמשפחת השליחים. מכאן יוצאת העלילה למרחב קרוב או רחוק מההתרחשויות בבית, הנסיעה לכפר, ההליכה לשוק, בית הספר (אם יש), מפגשים ופעילויות וכדומה ועד יציאה למסעות ולביקורים במקומות מרוחקים באותה המדינה או במדינה אחרת. כל הסיפורים פותחים בהצגת הילד-הגיבור ואחר כך בני משפחתו. הסיפור כולל תיאורים של הסביבה הקרובה או הרחוקה על מאפייני המקום לרבות תיאורי הנוף ומזג האוויר וההשלכות שלהם על חיי פעילות השליחים. הסיומים מופיעים תמיד באווירה של סיפוק ושל תקווה לגאולה, להגעה לארץ וכדומה. בספרים מופיע מידע רב על המדינה, השכנים, אורחות החיים, התחבורה, הצמחייה, ההיסטוריה, המעמדות, התרבות, המאכלים והקשיים שהם נתקלים בהם – אך בסופם קבלה, תקווה והשלמה עם המצב הקיים ועם השליחות. מדי פעם בפעם עולים זיכרונות וגעגועים למשפחה בארץ.

כדי לשכנע את הקוראים בחשיבות הרעיונות ובצדקתם, נעזרות הכותבות באמצעים פואטיים מגוונים: עלילה מעניינת, תיאורי נוף ותופעות טבע מעניינים ויפים, אווירה נעימה של קשרים משפחתיים המבטאת שיתוף פעולה, הסכמה, שותפות ובעיקר הישגים והצלחות. אין אנו קוראים על לבטים, כישלונות, יחסים מעורערים וכדומה. הנמענים שהשליח פונה אליהם משתפים פעולה. הילדים השליחים אינם מהססים או מבקרים. אין רגשות של בושה או תסכול, אין סירוב לבצע את המשימות, אין קושי לוותר. גם בחוג המשפחה וגם בפעילות כולם נתקלים באנשים חיוביים (גויים ויהודים) ובהסכמה מלאה למתרחש. גם תורמות לכך התמונות המשקפות לנו ילדים מאירי פנים,

חייכנים, לבושים בקפידה על רקע צילומים צבעוניים של מקומות יפים ואקזוטיים. גם תושבי המקום שאינם יהודים, מחייכים אל הילדים ומשתפים פעולה עימם (**משה מיפן, שיינא מנורבגיה, מוסיא ממרוקו ועוד**). בדרך כלל נאמר שהעלילה בנויה מפתחה שיש בה היצג הכולל את הצגת הגיבור המספר ובני ביתו, המקום הפרטי והמרחב הציבורי שבו תתרחש העלילה, אחר כך מתפתח סיפור של מסע קרוב או רחוק, שבאמצעותו אנו מכירים עוד יותר מקרוב את הנפשות הפועלות ותנאי חייהם, ולבסוף, בהרגשה של מימוש אנחנו מגיעים לשיא המשבח את השליחות, את הרבי ואת משפחות השליחים. סיום חיובי זה נשאר חקוק בליבות הקוראים ומשאר הד לאורך זמן.

האיורים - יחסי טקסט ותמונה

לעומת זאת ה-Picture Book הוא סוג לעצמו, שילוב מיוחד במינו של טקסט וציור אשר בו התמונות חיוניות והכרחיות למילוי החללים שהמילים מותירות כבלתי מנוסחים. גם המילים הכרחיות ללא ספק להתקדמות הסיפור בזמן ובפערי המרחב בין התמונות (יסעור וקרמר, 1998, עמ' 75).

ההבחנה בין האיורים לסוגיהם בספרי ילדים מדייקת בעניין חשיבותם ותפקידם, וכן ממקדת את החוקר ביחסי טקסט-איור (יובל, 1980, 2009).

נציין שלושה סוגים של טקסטים מאוירים לילדים (שורץ, 1985):

א. תמונות בלי מילים: כאן הסיפור נוצר על ידי הקורא שיכול, כמובן, לשנותו וליצור אותו כל פעם מחדש.

ב. התמונות עיקר והמילים מועטות ככרוניקה, כלומר יש רעיון גרעיני מכוון והשלמתו נתונה בידי הקורא (בהתחשב גם באיורים).

ג. תמונות וטקסט כשווי ערך המעצבים את היצירה. התמונות מציעות לקורא המתבונן לעצב את רצף העלילה, הדמויות הרקע, המקום וכדומה בהתחשב בכתוב בטקסט.

גונן (1995) כותבת על חשיבותו של האיור ועל תפקידו המגוונים, ומסבירה שהאיור מדגיש או לפעמים סותר אספקט מן הטקסט, מפרש, ולעיתים מרחיב את משמעותו על ידי דימויים שאינם נמצאים בטקסט. מעבר לזה, הוא עוזר לילד לזכור את הסיפור, מפשט עניינים מורכבים, מרחיב כושר התמצאות בסביבה, מעשיר את עולם האסוציאציות, מקנה רבדים תרבותיים וסמלים, מפתח רגש אסתטי, מעדן את החושים ויוצר אירה ויזואלית ריגושת רבת פנים.

שילובים בין יצירות ספרות ליצירות אמנות מזמנים התנסות מעניינת בחיפוש אחר הדומה והשונה בדרכים שבהן מעוצבת החוויה האנושית בספרות ובאמנות. לכל מדיום סגולותיו הייחודיות ומאפיינים המשתייכים אליו. [...] מתאפשרת השוואה בין חוויית הקריאה לחוויית ההתבוננות בתמונה, ובכך ניתן להגיע להבנה חדשה של תופעות ומצבים אנושיים, ואולי אף לנסח את השוני שבין היצירה הספרותית לבין היצירה האמנותית בייצוג חוויות חושיות בצד הנושאים הערכיים (נויגבורן, תשנ"ט, עמ' 5).

לאורך העיון בספר, הקורא מוביל מהלך שבו מתקיימת תנועה של הלך ושוב בין המלל לאיור ונוצרות תמורות בהבנת הטקסט הנקרא. שלמות היצירה הכתובה המאירת מתקבלת רק בסוף

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

התהליך, בסופו של הספר... כשהולכים לפי סדר ליניארי, שלמות הטקסט מתממשת רק בסוף הספר ואילו בהתבוננות בתמונה מתקבלת השלמות בהסתכלות הראשונה. אלה שני תהליכים שונים: קריאת הטקסט וההתבוננות באיור (יסעור, 1998).

הצילום - ספרי תמונות

במרכז הדיון עומדות שתי סדרות ספרים הבנויות על צילום אותנטי מן השטח, מהמקום עצמו. עלינו להתמקד בייחודו של ז'אנר זה הבנוי כספרי תמונות (Picture Books) (יסעור, 1995).

מצלמה, כמוה כעיפרון וכמכחול, אינה אלא כלי. האמן יכול להשתמש בה כראות עיניו כדי להפיק דימויים אמנותיים מגוונים. משום כך מוטעית ההנחה שהמצלמה מבטיחה אובייקטיביות או מסירת עובדות "כפי שהן". מאחורי המצלמה פועל אמן הבוחר את מושאיו. הוא קובע לפי שיקוליו את מרחק הצילום ואת הזווית שלה, את האור, הצבע ואת אופן ההדפסה. אלה הם משתנים שבאמצעותם אפשר לקבוע את המבע שיתקבל בתצלום (שביד, תשנ"ו, עמ' 30).

על מערכת היחסים הנוצרת בין המתבונן לתמונה שלפניו, אומר גדרון (2013, ינואר), שהצילום מעמיד את המתבונן בעמדה המחייבת אותו להיות מעורב כחלק מן היצירה. אומנם הצילום הוא הקפאת רגע מסוים. אך אפשר לראות את הצילום גם כאירוע מתמשך שהצילום הסופי הוא רק חלק ממנו, כלומר הצילום המודפס הוא רק תוצאה אחת של האירוע. יש לזכור שמעמד הצילום מורכב מגורמים רבים: מפגש עם הצלם, המצלמה, המצלומים, ועוד אנשים בסביבה, גם הצופים הם חלק מהאירוע של הצילום. הצילום הוא מרחב פתוח של קשרים ויחסים בין בני האדם ומשמש סדרה אין-סופית של מפגשים ומבטים. הצילום הוא אירוע שיש בו המשכיות ומבטא עקבות חלקיים של מפגש – עקבות שנתונים לפרשנות ולחקירה של המבט שלנו. הוא אינו חתום.

גדרון (שם) בהתייחסו לסדרה "ילדי העולם" כותב ש"לא מפתיע, שדווקא סדרת הספרים על ילדי העולם, שמבקשת להביא אל הילדים את מציאות החיים של דומיהם מכל רחבי תבל, מלווה בתצלומים. כשיצאו הספרים לאור לראשונה, בשנות ה-50-60, מידע חזותי ממקומות רחוקים ואקזוטיים לא היה זמין ומוכר כפי שהוא כיום, ותצלומים הם מהראיות הטובות ביותר. מדיום הצילום ייחודי בשל זיקתו הבלתי מתפשרת למציאות – לא יתכן קיום של תצלום ללא מושא – מישהו או משהו מן המציאות".

מהו תפקידם של הצילומים בספרי תמונות?

1. הצילום הוא כלי מתעד שמנציח אירוע או פעילות שחלפה. הצילום מאפשר לנו להרגיש ש"זה היה אז ושם". הוא מעניק חוויה שונה שמשפיעה על תפיסת המציאות של כולנו.
2. הצילום כמעורר סקרנות ושיח: הוא ממשיך להיות מוקד לשיח, ללמידה, להזדהות, לסקרנות: מה היה לפני? מה יהיה בהמשך? מה הם היחסים בין המצלומים? מה מרגישים? הצילום מעורר שאלות, מפתח את הדמיון מעורר סקרנות וכדומה.
3. הצילום כסוכן חברות ממישי ובעל משמעות: הדמות המצלומת כל כך חיה שהיא מצליחה להרוס את המרחק המפריד בין הדמות לקוראים. כך נוצרת הזדהות גמורה. אוהבים אותה כמשהו קרוב

ומודע. מוקסמים מהאותנטיות של המקומות והמראות.

4. תפקיד של העברת אינפורמציה: הבאת מציאות על ידי צילומים, מידע חזותי שבשנות החמישים-שישים לא היה זמין. מיון הצילום ייחודי בשל זיקתו הבלתי מתפשרת למציאות. בשנות החמישים נתפס הצילום כמקור לתיעוד עיתונאי המאפשר גישה לתשתית הידע ומיטיב לענות על שאלות אתנוגרפיות.

באשר לילדים בשלב של טרום קריאה הצילומים הם בעלי חשיבות יתרה. בספרים רגילים הם תלויים בתיווך של המבוגר ודווקא בסיפורים מצולמים הם יכולים להכיר ולהזדהות עם הסיפור בעזרת הצילומים.

הסדרה השנייה המצולמת היא "ילדים בשליחות". עיון בספרים יוכיח שהטכניקה העכשווית לרבות הצילום הצבעוני מציגה את המציאות באותנטיות ובאסתטיות. הכריכה הקדמית והאחורית שולחת אותנו מייד אל המקום המדובר וממחישה לפנינו את הגיבורים. התמונות עשירות מאוד בצבע ומציגות את המציאות האמיתית כפי שהיא, לרבות הצבעים, המקומות, הרקע לעלילה, התלבושות ועוד מאפיינים של המקום. הצלם אינו מסתיר את המידע שרוב הצילומים מבוים. הגיבורים הלבושים יפה, מתבוננים ישירות למצלמה ומחייכים בסיפוק רב. מקצת הצילומים נעשו בתוך הבתים של השליחים, אך רובם צולמו בחוץ. הצופה רואה גם רחובות מלאי אבק, שכונות עוני, כפריים עניים בלי יופי והדר ואין רצון לייפות את המציאות. רצונו של הצלם הוא להביא מציאות אותנטית של המקום. הקשר בין הטקסט לצילומים הוא ישיר, התמונה ממחישה את הכתוב ואין ניסיון להרחיב את התמונה ולהעשיר אותה בחפצים או אירועים שאינם מוזכרים בסיפור עצמו. הילדה מוסיפה ממרוקו מתבוננת בחיוך ישירות אל הצלם, היא לבושה במיטב בגדיה, תסרוקתה מסודרת וברור שהכינו אותה היטב לצילום.

סיכום

במאמר זה נסקרה סדרת הספרים החדשה "ילדים בשליחות" שגיבוריה הם ילדים שנמצאים עם משפחותיהם במדינות שונות כשלוחי תנועת חב"ד. סקרנו את מניעי כתיבתה, את מאפייניה התכניים והספרותיים של סדרה זאת. בד בבד נערכה גם השוואה לסדרה ותיקה יותר "ילדי העולם" שמודפסת עכשיו בחלקה מחדש.

המשותף לשתי הסדרות הוא בעיקר בחירת אופי העיצוב של הספרים המשלב טקסט וצילומים המלווים זה את זה (Picture Books). הדמויות הראשיות הם ילדים, ובעיקר הגיבור שעומד במרכז הסיפור ומקשר בין חלקי העלילה לתמונות. הרקע לסיפור הוא תמונות ואירועים מארצות רחוקות ומגוונות.

המטרות שעמדו לפני כותבי הסדרות הן שונות. סדרת "ילדי העולם" שיצאה לראשונה בשנים 1950-1960, העמידה לעצמה למטרה להביא מידע על ארצות רחוקות, על הילדים החיים בהן ועל תרבותם הייחודית, אך עם זה להראות כי המשותף רב על המפריד. יש רקע אוניברסלי המשותף לכל ילדי העולם. התקווה הייתה שההיכרות תעודד את האחוזה, את תחושת השוויון ובעתיד תקרב בין זהויות ותמנע מלחמות.

לא כך המטרות שעומדות לפני כותבות הסדרה "ילדים בשליחות". מטרת הסדרה היא להשמיע את

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

קולם ולבטא את עולמם של הילדים במשפחות של שלוחי תנועת חב"ד בעולם הרחב. בד בבד אנו פוגשים בספרים את עולמה הרוחני והמעשי של תנועה זו ואת הרקע האידיאולוגי של רעיון השליחות, מעבר למידע הרב המובא על המדינה שבה שוהים השליחים.

בעוד שבסדרת "ילדי העולם" ההתמקדות היא בחיי הילד הגיבור וסביבתו הקרובה, הרי בסדרת "ילדים בשליחות" המבט הוא רחב וכולל ידע רב על אורחות החיים של המשפחה והקהילה היהודים על חשיבות השליחות מהבחינה האידיאולוגית והמעשית. למעשה, מתואר מפגש של שתי תרבויות: היהודית והמקומית.

הבחירה הזוהי בז'אנר ספרי התמונות ממחישה את המסופר ואף מעבר לו. הקורא המתבונן במראות רוכש ידע רב ומרגיש שהמקומות הרחוקים קרובים אליו. במהלך הקריאה נבנים יחסי טקסט-תמונה מגוונים ומעשירים. סדרת "ילדי העולם" צולמה בשחור לבן ובטכניקות ישנות, ולכן היום היא פחות מושכת את העין או תורמת לקורא. מעבר לכך, כיום קיימים מקורות מידע רבים ומגוונים: נסיעות, סרטי טבע, טלוויזיה וכדומה, ואילו סדרת "ילדים בשליחות" מצולמת בצבע. הספרים צבעוניים, מגוונים מאוד, אסתטיים ועכשוויים.

השייכות הז'אנרית של סדרת "ילדים בשליחות" מבחינת העיצוב, דמויות הגיבורים, התנהגותם, משפחתם, אורחות חייהם, השקפת העולם וכן מבחינה לשונית ואינטרטקסטואלית, היא לז'אנר ספרות הילדים החרדית. המחברות מביאות גישה חינוכית דידקטית מוגדרת, הגיבורים וסביבתם משתפים פעולה, מעשיהם וכוונותיהם מוצגות תמיד כנכונות ואף מצליחות. מעט מאוד קשיים מוזכרים בחיי הילדים והמשפחות של השליחים. הקורא "מולעט" ברעיונות היפים בלי אתגר מחשבתי או ביקורתי. גם המבנה הספרותי והאמצעים האומנותיים של הסיפורים משרתים מטרה זו.

רשימת מקורות

אלקד-להמן, א' (2004). להיות אמן, להיות אישה: אינטרטקסט וספרות ילדים. **דפים**, 37, 145-181.
אלקד-להמן, א' וגרינספלד, ח' (2008). אינטרטקסטואליות כשיטה פרשנית במחקר האיכותני. **דפים**, 46, 117-158.

בארט, ר' (1988). **מחשבות על הצילום** (ד' ניב, מתרגם). ירושלים: כתר.
גדרון, י' (2013, 18 בינואר). "אשרי המפליג לעולם הגדול, אשרי החוזר לביתו הקטן". **הפנקס: כתב עת מקוון לספרות ותרבות לילדים**. אוחזר מתוך <http://ha-pinkas.co.il/>

גדרון, י' (2013, 20 בנובמבר). הפוליטיקה של ספרות הילדים - גבולות החירות בספרות ובמציאות. **הפנקס: כתב עת מקוון לספרות ותרבות לילדים**. אוחזר מתוך <http://ha-pinkas.co.il/?p=15579>

גולדברג, ל' (1978). **בין סופר ילדים לקוראיו: מאמרים בספרות ילדים**. תל-אביב: ספרית פועלים.
גונן, ת' (1995). מסרים ערכיים בספרי-ילדים ישראלים מאוירים לגיל הרך בשנים 1948-1984. **מעגלי קריאה**, 23-24, 53-93.

גלעד, מ' (2013, 15 בדצמבר). נוריקו סן ולייבס ילדת הקרקס: איפה הן היום? **הארץ: תרבות ילדים**. אוחזר מתוך <http://www.haaretz.co.il/gallery/kids/premium-1.2189214>

דר, י' (2014). **דודה של שום איש: קלסיקה וקלסיקונים בספרות הילדים העברית**. תל-אביב: סל תרבות ארצי.

- הראל, ש' (1991). **ספרות ילדים היא ספרות**. בית ברל: מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים והוראתה. ויליאן, י' (1993). מוטיבים מרכזיים בסיפורי הילדים בעולם החרדי. **מעגלי קריאה**, 22, 43-68. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2013). **מנדי מסיביר**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2013). **משה מיפן**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2014). **מוטי מפרגואי**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2014). **רבקה'ה מתאילנד**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2014). **שיינא מנורבגיה**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2014). **תמר מונציה**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2015). **שניאור מחברון**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2016). **מוסיא ממרוקו**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. ורזוב, א' ואוירכמן, ח' (2016). **חני מויומינג**. כפר חב"ד: חיש הפצת מעיינות. יובל, נ' (1980). הצד האסטטי של ספרי ילדים. **מעגלי קריאה**, 8, 71-74. יובל, נ' (2009). הדיאלוג בין הטקסט לאיור בספרות לילדים. **עיונים בספרות ילדים**, 19, 66-76. יסעור, ח' (1995). PICTURE BOOK כסוגה בספרות ילדים. **מעגלי קריאה**, 23-24, 267-289. יסעור, ח' וקרמר, ע' (1998). **לגדול עם ספרים: בניית הקשר בין הילד לספרות בגיל הרך**. קרית ביאליק: אח.
- יפה, א' (2001). היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי. **מגמות, מא(2-1)**, 19-44.
- יצחקי, י' (1992). **הפסוקים הסמויים מן העין: על יצירת א"ב יהושע**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן. לוי, א' וגרינבאום, ז"צ (2001). הילד בישראל: דימויים ומציאות. **מגמות, מא(2-1)**, 9-17.
- לינדגרן, א', ריבקיין-בריק, ח' וגולדברג, ל' (2015). **דירק הילד מהולנד** (מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעובדת מחדש). בני ברק: ספרית פועלים - הקיבוץ המאוחד.
- לינדגרן, א', ריבקיין-בריק, ח' וגולדברג, ל' (2015). **לילבס ילדת הקרקס** (מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעובדת מחדש). בני ברק: ספרית פועלים - הקיבוץ המאוחד.
- לינדגרן, א', ריבקיין-בריק, ח' וגולדברג, ל' (2015). **נוריקו-סאן הילדה מיפן** (מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעובדת מחדש). בני ברק: ספרית פועלים - הקיבוץ המאוחד.
- לינדגרן, א', ריבקיין-בריק, ח' וגולדברג, ל' (2015). **סיאה הילדה מאפריקה** (מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעובדת מחדש). בני ברק: ספרית פועלים - הקיבוץ המאוחד.
- לירן-אלפר, ד' וצרפתי, א' (2013). "בן לוקח בת ובת לוקחת בן": ייצוגי מגדר בעיתון החרדי "ילדים". **קשר**, 4, 106-113.
- מלחי, א' (תשנ"ב). **ספרות הילדים החרדית כתופעה תרבותית ישראלית** (עבודת מוסמך). אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- מלחי, א' (2016). מבואות לספרי ילדים לגיל הרך: תופעה ייחודית המשקפת תהליכים חברתיים ותרבותיים בחברה החרדית. **בין השורות**, 1, 137-157.
- מלחי, א' (בדפוס). ילדות ומשפחה בספרות הילדים החרדית לגיל הרך: רצף ותמורה. **דרך אפרתה, טו**.

המאפיינים הספרותיים והמסריים התרבותיים הסמויים של סדרת "ילדים בשליחות"

- מערכת שטורעם (תשע"ד, י' בטבת). ילדים בשליחות. כך נולדה הסדרה שמרתקת ילדים. **שטורעם.נט: כל חב"ד יודעת**. אווזר מתוך <http://www.shturem.net/index.php?section=news&id=68264>
- משיח, ס' (2015). ילד, משפחה, לשון: פואטיקה ופוליטיקה ב"חיבוק" לדויד גרוסמן. **ילדות**, 1, 119-129. נויבורן, ד' (עורכת). (תשנ"ט). **שילובים: שיח בין ספרות לאמנות: מקראה**. ירושלים: מעלות.
- פורסברג, ו' (2016). **גנט הילדה מאתיופיה** (מהדורה מסודרת, מתוקנת ומעובדת מחדש). בני ברק: ספרית פועלים - הקיבוץ המאוחד.
- רודין, ש' (2015). הילדה החדשה: ייצוגי ילדות בספרות הילדים הישראלית לגיל הרך. **חוקרים@הגיל הרך**, 3, 55-80.
- רייכרט, ר' (2016). פו הדב והאחים לב-ארי – חניכה חתרנית בספרות ילדים כשיח בין ספרות שמרנית לספרות משחררת. **בין השורות**, 1, 158-169.
- שביד, ס' (תשנ"ו). **מעשה ביצירה ובציור: איורים ליצירתה של לאה גולדברג**. תל אביב: מכון מופ"ת.
- שביט, ז' (1996). **מעשה ילדות: מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- שורץ, י' (1985). ספר תמונות ללא מלל: ענף אמנות ייחודי. **מעגלי קריאה**, 13-14, 97-114.
- שיכמנטר, ר' (2016). **מבטים חדשים על ספרות ילדים**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- שרגל, ד' (יוצרת ובמאית). (2016). **אפריקה! [סרט]**. הרצליה: קסטינה תקשורת.
- שריג, ג' (2002). טפח וטפחיים: היבטים של מפורשות בשיחה הבין-טקסטואלית. **סקריפט**, 5-6, 11-35.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1994). A collective fear of the collective: Implications for selves and theories of selves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 586-579.